

С.С.МАКАРЧУК,

кандидат історичних наук, доцент
кафедри соціально-гуманітарних
дисциплін ВП «МФ КНУКіМ»,
м. Миколаїв

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ЦЕНзуРИ В СФЕРІ КУЛЬТУРИ У УСРР 1918 – ПОЧАТОК 1930-Х РОКІВ

Наявність цензури в сфері освіти, культури та мистецтва є невід'ємною складовою та однією з основних ознак тоталітарного режиму. Тому майже з перших днів встановлення влади більшовиками чекістські органи стали приміняти негласний контроль-перегляд кореспонденції. З утворенням у грудні 1918 року Особливого відділу ВЧК в його розпорядження перейшла служба воєнної цензури. В березні 1921 року воєнно-цензурне відділення (ВЦО) було реорганізовано на основі декрету РНК від 10 лютого 1921 року «Про порядок огляду і виїмки поштово-телеграфної кореспонденції».

Таким чином, ВЦО став розглядатись як орган, що був значною допомогою губернським ЧК і «який виправдав своє призначення в справі боротьби з таємними та явними ворогами Радвлади» [2, Спр. 213, Арк. 112].

Після реорганізації ВЧК в ГПУ 6 лютого 1922 року президія ВЦВК в законодавчому порядку надав органам ГПУ право «здійснювати контроль за поштово-телеграфною кореспонденцією в інтересах забезпечення безпеки Радянської держави» [1, с. 319].

На засіданні політбюро ЦК РКП(б) від 22 березня 1922 р. було визнано за необхідне об'єднати всі види цензури в одному центрі при Народному комісаріаті освіти з завданням слідкувати за типографіями. Очолювати цензуру повинні були особи, призначені Наркомосвіти з помічниками від воєнного відомства і ГПУ [1, с. 524-525].

Поступово сфера діяльності органів політконтролю (ПК) розширювалась. До середини 1922 р. співробітники ПК УСРР виконували наступні задачі: контроль за типографіями, книжковими складами, магазинами та іншими підприємствами, що видавали друковані твори, огляд всіх друкованих творів, які вивозились за кордон та ввозились в республіку, топографічних карт, фотографій, кінострічок, поштових марок, нагляд за діяльністю театрів, кінематографів, цирків та інших розважальних підприємств [4, с. 4].

Таким чином, ПК ГПУ УСРР контролював різні сторони духовного життя народу. Та було б помилкою стверджувати, що ГПУ УСРР перетворилось в головний цензурний орган. Політконтролери ГПУ виконували вказівки відомчих апаратів цензури – Головліта, управління у справах друку [2, Арк. 142].

Обов'язком співробітників ПК був, зокрема, нагляд за книжковими магазинами, сховищами, кіосками, бібліотеками. Вони вирішували – чи видавати дозвіл на торгівлю друкованою продукцією. Конфіскація друкованих видань провадилась під диктатом Головліта.

Так, не допускався до друку рукопис О.Н. Арбузова «Скитальцы», який характеризувався як пасквіль на революціонерів. До списку книг, що не підлягали розповсюдженню, увійшли Дж. Уебстер «Приют им. Джона Грейера», О.П. Платонов «Петр Великий», Д.Р. Кіплінг «Человек, что был королем», Є.О. Патон «Железные мосты», казка «Кот в сапогах». Дуже рідко Головліт обґрунтовував свої дії. Причиною накладання «вето» могла стати зміна політичного клімату, зміна керівництва, розгромна стаття в «Правді».

В компетенцію ПК ГПУ УСРР входив нагляд за всіма видами видовищ, діями цензурно-репертуарних органів Наркомосвіти. Директори театральних та інших творчих об'єднань зобов'язані були на першу вимогу політ контролера надати тексти п'єс, окремих номерів програми для звірки з виконанням на сцені, концертній естраді [5, с. 310].

Згодом співробітники політ контролю почали претендувати на перегляд всієї культурної спадщини. В телеграмі ОГПУ СРСР від 21 липня 1925 р. чекісти зобов'язувались: «Пользоваться списком как ориентировочным материалом, принимая во внимание, что подавляющее большинство текущего оперного репертуара является для нас настолько чуждым идеологически и в художественном отношении отсталым, что приходится говорить не о твердом решении, а лишь об известной терпимости этого репертуара... Оперы «Снегурочка», «Аира», «Демон» хотя и являются идеологически неприемлемыми, но в силу целого ряда объективных причин против их разрешения в отдельных возражать не следует... Постановке должен предшествовать просмотр текста оперы в целях удаления наиболее неблагоприятных моментов как в тексте, так и в музыке оперы... Примерный список...: Римский-Корсаков, Драгомыжский, Чайковский, Мусорчский, Россини, Пуччини, Моцарт...» [3, Оп. 1, Спр. 16, Арк. 89].

Услід гастролюючим колективам направлялись телеграми наступного змісту: «Перевірити репертуар сатириків Ед і Вару», «Чи не проявляється контрреволюційна агітація у виступах бандуриста Чалого?», «Кивки в бік партдискусії про ленінізм і троцькізм заборонити». Матеріали, що компрометували артистів, передавались за місцем їх слідування [3, Оп. 1, Спр. 6, Арк. 3].

Створення тотального контролю за творчим життям та вільним проведенням дозвілля населенням обумовило використання «осведомлення» для контролю «за вечерами приватних громадян». ПК ГПУ УСРР отримав список заборонених до прокату кінокартин, де, зокрема йшлося про таке: «Разрешать детективные кинокартины только в исключительных случаях» [3, Оп. 1, Спр. 6, Арк. 6].

ПК здійснював нагляд за продажем грамофонних платівок, проводячи періодичні ревізії. Наприклад, конфіскувались і заборонялись патефонні

платівки «релігійного змісту, вузьконаціонального змісту, порнографічного характеру, такі, що ображають національні почуття народностей, держав, які входять до складу Союзу (пресловуті «єврейські», «українські», та інші анекдоти, сценки, куплети, пісні і т.п. з акцентом, що вульгаризує національну вимову)...» [З, Оп. 1, Спр. 160, Арк.. 13].

Не залишились без уваги політ контролю ГПУ УСРР і інші сфери культурного життя республіки. Заступник голови ГПУ УСРР К. Карлсон 23 грудня 1923 р. підписав директиву «Про обслуговування музеїв і виставок».

Разом з тим, органами політ контролю ГПУ УСРР перетворились в добре налагоджений механізм накопичення, обробки, інформування вищого і місцевого партійно-державного керівництва про настрої населення, тенденціях розвитку науки, культури, мистецтва на основі перлюстрації кореспонденції, здійснення нагляду за засобами масової інформації, творчими і науковими колективами.

В надрах ВУЧК-ГПУ УСРР відклалась величезна кількість друкованих видань, матеріалів, що мають поістину унікальне значення для відтворення історії духовного життя суспільства.

Список використаних джерел:

1. В.И. Ленин и ВЧК. Сборник документов. – М.: Политиздат, 1987.
2. Галузевий державний архів СБУ. – Ф.2. – Оп. 2. – Спр. 400.
3. Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 11.
4. Звезда. – 1922. – 28 октябрю.
5. Собрание узаконений, 1923. - № 14.